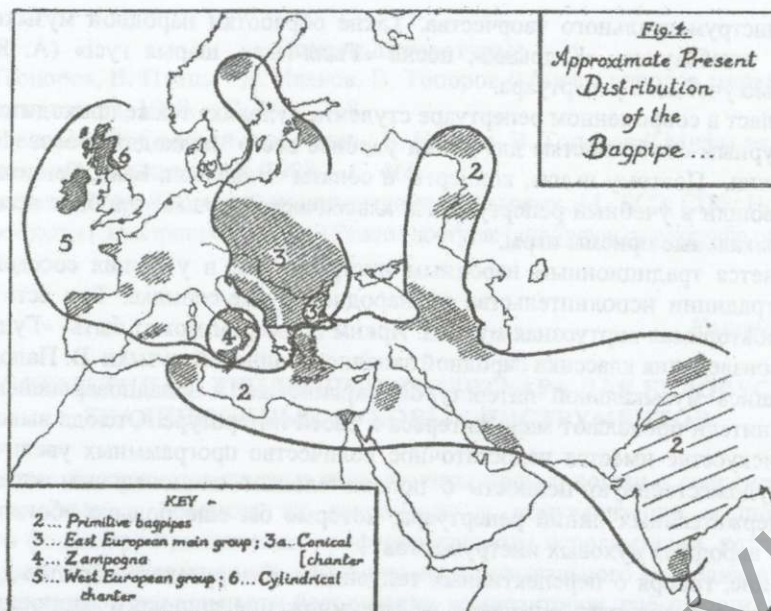

Алесь Сурба

БЕЛАРУСКАЯ ДУДА Ў ЕЎРАПЕЙСКОЙ ПРАСТОРЫ

Дуда — самы містычны інструмент старажытных індаеўрапеўцаў. Межы яго распаўсюджання ляжаць ад Іспаніі да Індыі, Паўночнай Афрыкі і Скандынавіі [1]. У межах сучаснай этнаарганалогіі і яе асноўных метадык вывучаюцца і класіфікуюцца дуды. Першыя спробы класіфікаваць гэты інструмент былі праведзены на пачатку XX стагоддзя Г. Балфарам у Англіі. Ён адзін з першых сабраў калекцыю дуд Еўропы ў «Музеі Піта Рыверса». Аўтарству Г. Балфара належыць фундаментальная праца, прысвечаная ражкам, другой часткай павінна была быць кніга, прысвечаная дудам, але яна так і не выйшла. Натхнёныя ідэямі Балфура, маладыя еўрапейскія навукоўцы распачалі фіксацыю і даследаванне сваіх традыцый, але, паводле Энтані Бейнса, яны амаль нічога не далі сусветнаму навуковаму грамадству, бо не прыводзілі выяваў сваіх інструментаў, а таксама былі вузка патрыятычна скіраванымі [1].

Першым даследчыкам, які распрацаваў навуковую сістэму для класіфікацыі гэтага інструмента быў Э. Бейнс. Для гэтага ён скарыстаў агульную таксанамічную схему, прапанаваную прафесарам Куртам Заксам у 1930-я гады. У яго сістэму ўпісаны ўсе дуды, вядомыя на сённяшні дзень. Бейнс выдзяляе некалькі прынцыповых груп дуд: 1) прымітыўныя дуды, 2) усходнееўрапейскія, 3) пампонія, 4) заходнееўрапейскія, а таксама падзяленне па прынцыпу канічнасці і цыліндрычнасці ігравой трубка (мал. 1).

Малюнак 1 – Раёнаванне тыпаў дуд Еўропы паводле Э. Бейнса

Нягледзячы на вялікую колькасць тыпаў і канструкцый гэтага інструмента, арганалагі выдзяляюць агульныя рысы, якія застаюцца пастаяннымі, і вылучаюць дуды ад іншых духавых інструментаў. Паводле гукаўтварэння, дуда належыць да языковага тыпу духавых інструментаў, які таксама ўключае габой і кларнеты. Гук паўстае ў трубках пад уздзеяннем паветра на пішчык (альбо тросць) [2]. Найбольш прымітыўнай канструкцыяй прынята лічыць цыліндрычную чаратовую (класічна *arundo donax*) трубку з надрэзаным пішчыкам. Менавіта гэты тып ляжыць у аснове большай часткі еўрапейскіх дуд. У позніх варыянтах трубка зроблена з дрэва з устаўным пішчыкам. Гэтая меладычная трубка паўтарае асноўныя параметры чароту, такіх, як даўжыня канала і яго ўнутраны дыяметр. Як зафіксавалі даследчыкі, М.Я. Нікіфароўскі і Е.Р. Раманаў, гэтая трубка ў беларускай традыцыі называецца «перабор» [3, с. 4]. Аналагічныя назвы гэтага канструкцыйнага элемента — «жалейка», «чантэр», «гайдуніца», «бамбарда» і інш. Пераборы розных традыцый маюць розную канструкцыю і спосабы, і прыёмы грання на іх. Яны падзяляюцца на: 1) падвойныя, 2) адзінарныя, а таксама па прыцыпах канічнасці і цыліндрычнасці. Пры гэтым іх тыпалогія шчыльна звязана з рэгіёнам, адкуль яны паўстаюць [1].

Другі тыповы элемент канструкцыі дуды — гэта наяўнасць пастаянна граючай трубкай. Паводле даследаванняў, на Беларусі яна мае назву «гук» («басуючы гук») [3]. У іншых традыцыях завецца «дрон», «бурдон», «рычала» і інш. Гэты гук развіўся, паводле этнаарганалогіі, як вынік музычных фіксаваных танічных адносін, якія паўсталі, напэўна, ад больш архаічных форм музычнага інструмента (музычны лук ці арфа). Сустрэкаюцца таксама гукі, якія не маюць да строю перабора ніякага дачынення, яны з'явіліся, відавочна, шляхам пераемнасці ад іншых культур без захавання гарманічнага сэнсу. Танічнае суправаджэнне мелодыі з'яўляецца тыповым для старажытнай народнай музыкі ад Марокка да Індыі, таму ўжыванне гука ў спалучэнні з пераборам з'яўляецца звычайнай формай музыкальнага мыслення розных традыцый [1].

Гукі па канструкцыі падзяляюцца на: 1) прымітыўныя неразборныя, 2) разборныя са слайдамі, яны таксама могуць быць увязаны непасрэдна ў мех, альбо больш тэхналагічныя — устаўленыя ў «перахаднік» ці «сток» (цыліндрычная кароткая трубка, уманціраваная ў мех, з унутраным дыяметрам, адпавядаючым супражэнню з гукам). Канал гука можа мець аднолькавы дыяметр па ўсёй даўжыні (большасць дуд Усходняй Еўропы), альбо пераменны (Заходняя Еўропа). Сустрэкаюцца таксама і нетыповыя варыянты канічных гукаў (італьянская «цямпонія») [1].

Трэцяя асноўная частка дуды — мех. Мякі падзяляюцца па прыцыпу: 1) цэльнага, 2) шытага, 3) камбінаванага меху. Робяцца звычайна са скуры казы, цяляці, кабана, альбо сабакі. У адкрытыя канечнасці ўстаўляюцца гукі і перабор, астатнія часткі заматваюцца ўнутры альбо звонку. Шытво робіцца праз скуру тасьму, ільнянымі ніткамі, у адзін ці два сцяжкі. Для захавання меху ў працуючым стане, выкарыстоўваюцца розныя рэчывы, якія павышаюць эластычнасць, герметычнасць меху, а таксама з'яўляюцца антысептыкамі — жыр, сала, пакост, жывіца, дзёгаць, патака, а таксама спірт [3]. Для падачы паветра ў мех выкарыстоўваецца спецыяльная кароткая трубка — «соска», але ў некаторых традыцыях яна мадыфікавана ў эластычную скуруную трубку, праз якую дадатковымі мехамі надзімаецца асноўны мех (Польша, Ірландыя, Чэхія, Усх. Германія).

Дуды Усходняй Еўропы падзяляюцца на наступныя групы.

1. Падвойны перабор, без басуючага гука, без раструбаў на трубках, распаўсюджанне ўздоўж Адрыятычнага пабярэжжа ды Італіі і раён вакол Босніі-Герцагавіны.

2. Падвойны перабор з басуючым гукам. Карпацка-Дунайская група, у якіх адзін з перабораў точыцца з расшыраным раструбам, і прыстасаваны, як асобны гук. Распаўсюджанне: ад Славеніі, Паўночнай Сербіі і Баната на Поўдні, да Паўднёвай Польшчы і Украіны на Поўначы.

3. Просты перабор з басуючым гукам (Заходні тып). Заходне-славянскія «Бок», дуды з вялікімі раструбамі-ражкамі: Багемія, Маравія, Польша і Беларусь.

4. Адзінарны перабор з басуючым гукам (Паўднёвы тып). «Балгарская дуда», без раструбаў ці з рудзіментарнымі раструбамі і з найбольш частым распаўсюджаннем у Македоніі, Балгарыі, Усходняй даліне Румыніі.

5. Адзінарны перабор, з басуючым гукам (Паўночныя тыпы). Балтыйская адсутнасць раструбаў, лакалізацыя ў Швецыі, Эстоніі і сведчаць пра некаторае падабенства з «Заходняй групай» дуд [1].

Беларуская дуда належыць да трэцяй групы «простага перабору з басуючым гукам». Паводле этнаграфічных звестак, перабор беларускай дуды рабіўся з дрэва (клён, бэз, ябляня, вішня), меў 6-8 ігравых адтулін, пад якія выразаюцца спецыяльныя паглыбленні для пальцаў выканаўцы. Тэхналогія вырабу перабора была на аснове пражыганія ўнутранага канала металічным прутком, а таксама адтулін [3, с. 4]. Таму яго канал мог быць толькі цыліндрычным. З верхняга тарца манціруецца пішчык з чароту (тыповая з'ява для ўсіх дудаў з цыліндрычным каналам). Гук састаўны на слайдзе, інкруставаны металам (волава, жалеза), мае пастаянны дыяметр унутранага канала (каля 6-8 мм.). Мех шыты са скуры цяляці, альбо казы. Самым асаблівым элементам беларускай дуды з'яўляецца наяўнасць раструбаў-ражкоў. Хаця тыповыя ражкі сустракаюцца і ў іншых традыцыйных дадзенай групы (напр., у «боку» – рог з лагунным падаўжэннем), адначасова яны нагадваюць раструбы другой групы з падвойным пераборам, якія маюць «вуглаватую» форму. Па распалажэнні гука і перабору ў мяху, беларуская дуда набліжаецца да пятай «балтыйскай» групы, дзе перабор манціруецца ў пярэдняю, а гук у заднюю частку шытага меху, але ў балтыйскай групе адсутнічаюць ражкі-раструбы, замест іх прысутнічаюць рудзіментарныя раструбы ў форме бутэлькі [5].

Такім чынам, беларуская дуда з'яўляецца лагічным дапаўненнем усходнеўрапейскай дудовай групы, класіфікацыя якіх мае прыкладны абагульняючы характар. Элементы ўсіх яе падгруп пераклікаюцца паміж сабой і не даюць поўнай сістэмнай дакладнасці. Дадзеная сістэма базуецца на тэрытарыяльным прынцыпе, які дае толькі лакалізаванае ўяўленне пра распаўсюджанне інструмента. Больш зручнай сістэмай нам падаецца вычляненне базавых элементаў канструкцыі, і разглядаць дуду як цэласны комплекс спалучаных паміж сабой тыповых (альбо ўнікальных) элементаў. Важна пры гэтым адзначыць, што іх спалучэнне не носіць выпадковага характару, а з'яўляецца працэсам інтэнцыянальным, адлюстраваннем і захаваннем у традыцыі беларускай мастацкай думкі.

Спіс літаратуры:

1. Vaines, A. Bagpipes. Pitt Rivers museum University of Oxford / A. Vaines. – London 1960. – 123 p.
2. Назіна, І.Д. Беларускія народныя музычныя інструменты : манаграфія / І.Д. Назіна. – Мінск, 1973. – 234 с.
3. Никифоровский, Н.Я. Очерки Витебской Белоруссии. Дудар и Музыка : этнограф. обозрение / Н.Я. Никифоровский. – Витебск, 1892. – Кн. 13-14, № 2-3. – 245 с.
4. Романов, Е.Р. Вымирающий инструмент / Е.Р. Романов. – Вильно, 1909. – 234 с.
5. Podnos T.H. Bagpipes and tunings / Podnos T.H. – Detroit, 1974. – 134 с.